

MICHAŁ BIAŁKOWSKI
Toruń

PROJEKTY REORGANIZACJI STRUKTUR KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W POLSCE W ZESPOLE SEKRETARIATU PRYMASA POLSKI ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNEGO WARSZAWSKIEGO¹

Dwudziesta piąta rocznica ogłoszenia bulli papieża Jana Pawła II „Totus Tuus Poloniae Populus” z 25 marca 1992 r. skłania do szczególnej refleksji nad przemianami struktur kościelnych w Polsce w XX stuleciu. Ta ostatnia wielka reorganizacja polskiej prowincji kościelnej przeprowadzona została w okresie przelomowych zmian, gdy kształtowały się struktury demokratycznego państwa prawa oraz system gospodarki wolnorynkowej. Do przeobrażeń tych Kościół katolicki w Polsce dorastał i dojrzewał w duchu nauczania Soboru Watykańskiego II (1962-1965). Zgodnie z ideami przewodnimi *Vaticanum II* wyrażonymi w pojęciach *acomodata renovatio* oraz *aggiornamento* nieustannie odnawiał się i przystosowywał, by być bliżej współczesnego człowieka. To dostosowanie się do świata, do współczesności doskonale obrazują zaprezentowane w niniejszym tekście dwa projekty reorganizacji struktur kościelnych. Pierwszy, z 1967 r. posiada formę kilkudziesięciostronicowego opracowania. Drugi – z 1970 r., jest dwustronicową propozycją. Poprzedza je krótki zarys powojennych losów jednostek administracji kościelnej na ziemiach polskich.

STRUKTURA ORGANIZACYJNA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W POLSCE PO DRUGIEJ WOJNIE ŚWIATOWEJ (DO SOBORU WATYKAŃSKIEGO II)

Kościół katolicki w Polsce po drugiej wojnie światowej stanął wobec wielu problemów o charakterze organizacyjnym, a nawet egzystencjalnym. Do najbardziej newralgicznych, które wymagały natychmiastowego działania należały: uzupełnienie strat osobowych wśród duchowieństwa;² odbudowa oraz przywrócenie do kultu

¹ Dokumenty zostały udostępnione autorowi za zgodą ks. kard. Kazimierza Nycza, arcybiskupa metropolity warszawskiego.

² Spośród wszystkich polskich diecezji najbardziej ucierpiał Kościół chełmiński. Z powodu prowadzonej przez okupanta hitlerowskiego polityki eksterminacji duchowieństwa katolickiego śmierć poniosło 309 księży (44,33%) z pośród 697, którzy pracowali w diecezji chełmińskiej w 1939 r. Dla porównania kolejne miejsca w tej statystyce zajęły archidiecezja poznańska (zginęło 218 księży – 33,38%), diecezja wrocławska (zginęło 216 księży – 50,00%), archidiecezja gnieźnieńska (zginęło 139 księży – 36,48%),

zniszczonych świątyń i kaplic³ oraz ustanowienie nowego podziału struktur kościelnych⁴. Ostatni wymieniony problem polegał zarówno na uregulowaniu stanu tymczasowości, jaki zaistniał na obszarze pozostawionych przy Polsce fragmentów metropolii lwowskiej i wileńskiej, jak i ustanowieniu stałej polskiej administracji kościelnej na tzw. Ziemiach Odzyskanych⁵.

W tym miejscu przypomnijmy, że podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce – poza tzw. Ziemią Odzyskanymi – był następstwem postanowień bulli cyrkumskrypcyjnej Piusa XI *Vixdum Poloniae unitas* z 28 października 1925 r.⁶ Mimo że nadający tej strukturze podstawy formalno-prawne konkordat został jednostronnie wypowiedziany przez władze Polski Ludowej 12 września 1945 r., nadal funkcjonował przedwojenny podział administracyjny Kościoła katolickiego⁷. W nowych granicach Polski, określonych ostatecznie podczas konferencji poczdamskiej latem 1945 r., znalazły się w całości: 1. metropolia gnieźnieńsko-

diecezja łódzka (zginęło 132 księży – 39,40%), diecezja płocka (zginęło 110 księży – 29,89%). Zob. *Kościół katolicki w Polsce 1918-1990. Rocznik statystyczny*, red. L. Adamczuk, W. Zdaniewicz, Warszawa 1991, s. 132.

³ Największe zniszczenia odnotowywano w diecezji opolskiej – 108 kościołów, archidiecezji wrocławskiej – 88 kościołów, archidiecezji warszawskiej – 80 kościołów, diecezji chełmińskiej – 55 kościołów, diecezji sandomierskiej – 53 kościoły, diecezji szczecińsko-kamieńskiej – 52 kościoły. Zob. *Kościół katolicki w Polsce 1918-1990...*, s. 202-203.

⁴ Zob. B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*. Cz. 1-5, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 18-22, Lublin 1969-1971; W. Jakubowski, M. Solarczyk, *Rzymskokatolicka organizacja kościelna na ziemiach polskich*, Warszawa 2007; W. Jakubowski, M. Solarczyk, *Organizacja Kościoła Rzymskokatolickiego na ziemiach polskich od X do XXI wieku*, Warszawa-Olsztyn 2011; E. Klimma, *Struktury Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce*, „Acta Universitatis Lodzensis”, Folia Geographica Socio-Oeconomica 11:2011, s. 45-77; S. Wilk, *Struktura administracyjna Kościoła w Polsce przed bullą «Totus Tuus Poloniae Populus»*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 12, red. J. Walkusz, Lublin 2013, s. 129-144.

⁵ Zob. szerzej na ten temat w najnowszych publikacjach: *Droga do stabilizacji polskiej administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych po II wojnie światowej. W 40. rocznicę wydania konstytucji apostolskiej Pawła VI „Episcoporum Poloniae coetus”*, red. W. Kucharski, Wrocław 2013; P. Żurek, *Kościół rzymskokatolicki w Polsce wobec Ziemi Zachodnich i Północnych 1945-1948*, Szczecin-Warszawa-Wrocław 2015; *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 1: 1945-1956, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin 2016.

⁶ Bulla ta w następujący sposób organizowała polską prowincję kościelną obrządku łacińskiego: 1. metropolia gnieźnieńsko-poznańska (archidiecezja gnieźnieńska, archidiecezja poznańska, diecezja chełmińska, diecezja wrocławska); 2. metropolia warszawska (archidiecezja warszawska, diecezja płocka, diecezja sandomierska, diecezja lubelska, diecezja podlaska, diecezja łódzka); 3. metropolia krakowska (archidiecezja krakowska, diecezja tarnowska, diecezja kielecka, diecezja częstochowska, diecezja śląska); 4. metropolia lwowska (archidiecezja lwowska, diecezja przemyska, diecezja łucka); 5. metropolia wileńska (archidiecezja wileńska, diecezja łomżyńska, diecezja pińska). Ponadto 30 grudnia 1925 r. papież Pius XI utworzył diecezję gdańską (obszar Wolnego Miasta Gdańska), która była bezpośrednio zależna od Stolicy Apostolskiej. Zob. *Bulla Vixdum Poloniae unitas. Reprodukcyjne stron oryginalu bulli, tekst łaciński, tłumaczenie na język polski*, oprac. P. Stanko, Katowice 2015.

⁷ B. Fijałkowska, *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, t. 1: 1944-1955, Olsztyn 1999, s. 24; A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*, Kraków 2003, s. 14-15; Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944-2007*, Poznań 2009, s. 26-27.

poznańska⁸ (archidiecezja gnieźnieńska, archidiecezja poznańska, diecezja chełmińska, diecezja włocławska); 2. metropolia warszawska (archidiecezja warszawska, diecezja płocka, diecezja sandomierska, diecezja lubelska, diecezja siedlecka, diecezja łódzka); 3. metropolia krakowska (archidiecezja krakowska, diecezja tarnowska, diecezja kielecka, diecezja częstochowska, diecezja katowicka). Częściowo natomiast: 4. metropolia lwowska (skrawek archidiecezji lwowskiej, znaczna część diecezji przemyskiej); 5. metropolia wileńska (fragment archidiecezji wileńskiej, cała diecezja łomżyńska, fragment diecezji pińskiej)⁹.

Dla znajdującego się w nowych granicach Polski fragmentu archidiecezji lwowskiej ustanowiono administraturę apostolską w Lubaczowie, gdzie zorganizowano kurie archidiecezjalną, wyższe seminarium duchowne umieszczono zaś w Kalwarii Zebrzydowskiej. Arcybiskup metropolita lwowski Eugeniusz Baziak zarządzał w ten sposób archidiecezją aż do śmierci w czerwcu 1962 r.¹⁰

Podobnie sytuacja wyglądała na niewielkim terenie archidiecezji wileńskiej, dla której ustanowiono administraturę apostolską w Białymstoku. Tam tymczasowo znalazł siedzibę Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego, zorganizowano kurie archidiecezjalną oraz seminarium duchowne. Rządy na „polskim skrawku” archidiecezji wileńskiej sprawował jej metropolita arcybiskup Romuald Jałbrzykowski¹¹.

Ostatni fragment należał do diecezji pińskiej. Początkowo administracja powstała w Drohiczynie, później siedzibę diecezji przeniesiono do Bielska Podlaskiego, zaś w 1950 r. ponownie i ostatecznie do Drohiczyna, gdzie umieszczono też najważniejsze instytucje diecezjalne¹². Ewenementem była diecezja łucka, która w całości znalazła się na terenach utraconych przez Polskę na rzecz Sowieców. Jednak kuria diecezjalna funkcjonowała niejako „na wygnaniu” aż do końca życia biskupa łuckiego Adolfa Piotra Szelażka (zmarł w lutym 1950 r.) w budynkach dawnego zamku krzyżackiego w miejscowości Zamek Bierzgowski koło Torunia¹³.

Na podstawie nadzwyczajnych pełnomocnictw otrzymanych od papieża Piusa XII kardynał August Hlond utworzył 15 sierpnia 1945 r. pięć administratur apostolskich

⁸ Unia została rozwiązana 4 marca 1946 r.

⁹ Z. Zieliński, *Kościół w Polsce...*, s. 26-28.

¹⁰ J. Mandziuk, *Z dziejów archidiecezji lwowskiej*, „Saeculum Christianum” 2 (1995), nr 2, s. 47-50.

¹¹ Zob. S. Czyżewski, *Wspomnienia o Księdzu Doktorze Romualdzie Jałbrzykowskim Arcybiskupie Metropolicie Wileńskim spisane w 1959 roku*, Wrocław 2015 oraz przygotowywane do druku przez Instytut Pamięci Narodowej materiały z konferencji naukowej: *Od „Vixdum Poloniae unitas” do „Totus Tuus Poloniae Populus”*. *Wileńska prowincja kościelna w latach 1925–1992*, Białystok, 18-21 października 2015 r.

¹² Z. Zieliński, *Kościół w Polsce...*, s. 26-27.

¹³ M. Malinowski, B. Kotosok, *Zarys dziejów diecezji łuckiej oraz katedry św. Piotra i Pawła w Łucku*, Kalwaria Zebrzydowska 1993, s. 60-61; *Ksiądz Biskup Adolf Piotr Szelażek. Człowiek, pasterz, założyciel. Materiały z sympozjum z okazji 50. rocznicy śmierci Założyciela Zgromadzenia Sióstr św. Teresy od Dzieciątka Jezus*, Toruń 1999; *Ks. Biskup Adolf Piotr Szelażek (1865-1950). Kapłan, biskup, wygnaniec*, red. B. Karwowska, W. Rozykowski, L. Zygner, Podkowa Leśna 2010.

na Ziemiach Zachodnich¹⁴. W Gdańsku i w Pelplinie (diecezja gdańska i diecezja chełmińska) administratorem apostolskim został ks. Andrzej Wronka; w Olsztynie (polska część diecezji warmińskiej) – ks. Teodor Bensch; w Opolu – ks. Bolesław Kominek;¹⁵ we Wrocławiu – ks. Karol Milik;¹⁶ w Gorzowie Wielkopolskim (administratorem kamińskim, lubuskim i prałatury pilskiej) – ks. Edmund Nowicki¹⁷. Ponadto dekretami z 10 września 1945 r. Prymas Polski powierzył jurysdykcję kościelną nad znajdującą się w granicach Polski częścią archidiecezji ołomunieckiej – ks. Bolesławowi Kominowski, zaś nad częścią archidiecezji praskiej – ks. Karolowi Milikowi¹⁸.

Kolejny ważny moment dla kształtowania się powojennych struktur kościelnych w Polsce – jak zauważa ks. Zygmunt Zieliński – miał miejsce w 1950 r. 6 lipca rządu Polski Ludowej i NRD podpisały układ graniczny, w którym oba państwa uznały przebieg polskiej granicy zachodniej¹⁹. Tym samym władze komunistyczne osiągnęły wówczas wystarczający stopień stabilizacji, by pozwolić sobie na podejmowanie dość śmiałych decyzji – również wobec największego przeciwnika ideologicznego, jakim był Kościół katolicki. Pod pozorem dążenia do usunięcia stanu tymczasowości w administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych odsunęły od rządów wszystkich administratorów apostolskich i ich wikariuszy generalnych²⁰. Co więcej, władze państwowe zmusiły rady konsultatorów diecezjalnych do dokonania wyboru wikariuszy kapitulnych. Kandydaci zostali dobrani spośród duchownych popierających nową rzeczywistość społeczno-polityczną. Mimo tak brutalnej ingerencji czynników państwowych w sferę kompetencji władzy kościelnej, Prymas Polski Stefan Wyszyński chcąc zażegnać ewentualny rozłam w Kościele, udzielił wybranym w ten sposób wikariuszom kapitulnym swojej jurysdykcji. Wszyscy zostali mianowani 18 lutego 1951 r. jego wikariuszami generalnymi²¹. Co więcej, 27 kwietnia 1951 r. papież Pius XII na prośbę prymasa mianował odwołanych przez rząd administratorów

¹⁴ Z. Zieliński, *Kościół w Polsce...*, s. 40-42; P. Żurek, *Kościół rzymskokatolicki w Polsce...*, s. 156-157.

¹⁵ Zob. A. Hanich, *Ksiądz infułat Bolesław Kominek, pierwszy administrator apostolski Śląska Opolskiego (1945-1951)*, Opole 2015.

¹⁶ J. Swastek, *Działalność pastoralna księdza infułata dr. Karola Milika, administratora apostolskiego Dolnego Śląska (1945-1951)*, w: *Reprezje wobec Kościoła Katolickiego na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie, 1945-1989*, red. St. A. Bogaczewicz i S. Krzyżanowska, Wrocław 2004, s. 32-46.

¹⁷ Zob. P. Socha, *Ks. dr Edmund Nowicki jako twórca struktur organizacyjnych Kościoła gorzowskiego w latach 1945-1951*, w: *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych na Środkowym Nadodrzu w latach 1945-1956*, red. E. Wojcieszek, Poznań 2012, s. 83-97.

¹⁸ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*, s. 32; P. Żurek, *Kościół rzymskokatolicki w Polsce...*, s. 361.

¹⁹ Z. Zieliński, *Kościół w Polsce...*, s. 77.

²⁰ *Komunikat prasowy Rządu o likwidacji stanu tymczasowości w administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich*, Warszawa, 27 stycznia 1951 r. w: P. Raina, *Kościół katolicki państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1: 1945-1959, Poznań 1994, s. 283-284; A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół...*, s. 65-66; Z. Zieliński, *Kościół w Polsce...*, s. 78; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Warszawa 2003, s. 122-123.

²¹ *List Prymasa S. Wyszyńskiego do Prezydenta B. Bieruta w sprawie organizacji kościelnej na Ziemiach Zachodnich*, w: P. Raina, *Kościół katolicki państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1:

apostolskich biskupami tytularnymi²². Mieli oni zastąpić wikariuszy generalnych – ci bowiem nie posiadali święceń biskupich. Władze komunistyczne zablokowały jednak objęcie przez nich rządów. Kolejny krok wykonał Prymas Polski rok później, gdy na mocy nadanych mu pełnomocnictw Stolicy Apostolskiej, 24 kwietnia 1952 r. mianował wikariuszy generalnych na tzw. Ziemiach Odzyskanych delegatami specjalnymi Prymasa Polski z uprawnieniami biskupów rezydencjalnych²³.

Dopiero odwilż październikowa roku 1956 przyniosła krótkotrwałe zmiany. W poszczególnych jednostkach administracji kościelnej rządu objęli biskupi wskazani wcześniej Stolicy Apostolskiej przez Prymasa Stefana Wyszyńskiego²⁴. W diecezji gdańskiej rządu objął wówczas biskup Edmund Nowicki,²⁵ jako biskup koadiutor *sedes vacans*; w diecezji warmińskiej (Olsztyn) biskup Tomasz Wilczyński; w Administraturze Apostolskiej Śląska Opolskiego (Opole) biskup Franciszek Jop;²⁶ w Administraturze Apostolskiej Dolnego Śląska (Wrocław) biskup Bolesław Kominek; w Administraturze Apostolskiej Kamieńskiej, Lubuskiej i Prałatury Pilskiej w Gorzowie Wielkopolskim biskup Teodor Bensch. Biskupi ci posiadali nadal status wikariuszy generalnych Prymasa Polski, ale na mocy uprawnień nadanych im przez kardynała Stefana Wyszyńskiego dekretemi z 1 i 10 grudnia 1956 r. korzystali z uprawnień biskupów rezydencjalnych²⁷.

Taki stan rzeczy utrzymywał się również w okresie obrad Soboru Watykańskiego II (1962-1965). Jedyna zmiana, która w tym czasie nastąpiła to nabycie przez biskupa Edmunda Nowickiego uprawnień biskupa rezydencjonalnego (odtąd już nie na mocy dekretu Prymasa Polski) w związku ze śmiercią biskupa gdańskiego Karola Marii Spletta (5 marca 1964 r.)²⁸.

PROJEKT REORGANIZACJI DIECEZJI POLSKICH Z 1967 R.

Bogate Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie (AAW), zawiera niezwykle cenny dla badacza dziejów Kościoła katolickiego w Polsce zespół Sekretariatu Prymasa Polski (SPP). W jego skład wchodzi m. in. materiały archiwalne ze spuścizny kolejnych Prymasów Polski, w okresie ich rezydowania w Warszawie, w tym dokumentację Komisji Głównej Episkopatu Polski (KGEP) oraz dokumentację zebrań

1945-1959, Poznań 1994, s. 284-285; E. K. Czaczkowska, *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Kraków 2013, s. 146-147.

²² E. K. Czaczkowska, *Kardynał Wyszyński. Biografia...*, s. 148-149.

²³ Z. Zieliński, *Kościół w Polsce...*, s. 79-80.

²⁴ E. K. Czaczkowska, *Kardynał Wyszyński. Biografia...*, s. 275.

²⁵ Zob. S. Bogdanowicz, *Edmund Nowicki – biskup gdański*, Gdańsk 1998.

²⁶ Zob. A. Szymański, *Ks. bp dr Franciszek Jop – prawodawca i organizator diecezji opolskiej*, Opole 2007.

²⁷ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół...*, s. 111; Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944-2007*, s. 109-110.

²⁸ Zob. S. Bogdanowicz, *Karol Maria Antoni Spletta. Biskup gdański czasu wojny, więzień specjalny PRL*, Gdańsk 1996.

plenarnych Konferencji Episkopatu Polski (KEP). W materiałach dotyczących posiedzeń KGEP z 1967 r. znajdujemy pierwszy omawiany tu projekt²⁹. Jest to dokument papierowy obejmujący 38 stron tekstu sporządzonego pismem maszynowym, czarną czcionką humanistyczną. Stan zachowania – bardzo dobry.

Geneza projektu i czas jego powstania

Przez cały okres powojenny kwestia kompleksowego uregulowania organizacji struktur kościelnych należała do nabrzmiałych problemów Kościoła katolickiego w Polsce. Pastorskie zalecenia związane z dostosowaniem organizacji struktur kościelnych do wymogów współczesności przyniósł Sobór Watykański II. Konieczność ujęcia na nowo zagadnień tak fundamentalnych dla życia Kościoła, jak urząd biskupa; stosunek urzędu biskupa do całego Kościoła, w szczególności zaś do Biskupa Rzymskiego; relacje z własnym Kościołem partykularnym oraz relacje z innymi braćmi w biskupstwie była dla ojców soborowych faktem absolutnie oczywistym³⁰. Oczywiście tym bardziej, że uchwalona 18 listopada 1964 r. Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* wyznaczyła nowe kierunki współczesnej eklezjologii katolickiej³¹. Swego rodzaju uzupełnieniem – dopowiedzeniem *Lumen gentium* jest Dekret *Christus Dominus* o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele. Prace nad jego ostatecznym tekstem trwały dość długo, ich finał nastąpił dopiero w trakcie obrad IV sesji Soboru Watykańskiego II. Ostatnie głosowanie nad całością tekstu miało miejsce 6 października 1965 r., a 28 października 1965 r. Dekret *Christus Dominus* został przyjęty przez Sobór. 2319 ojców soborowych głosowało za jego przyjęciem, 2 było przeciwko, 1 głos nieważny³². To właśnie w tym dokumencie Sobór Watykański II zalecił odnowę struktur kościelnych. Zagadnieniu temu poświęcono dwa obszernie punkty (22 i 23) w rozdziale II zatytułowanym „Biskupi w stosunku do Kościołów partykularnych czyli diecezji”. W punkcie 22 czytamy, że należy możliwie szybko dokonać właściwego podziału (poprzez podział, rozczłonkowanie bądź zespolenie), tak by biskupi skuteczniej pełnili swe pasterskie obowiązki, a zarazem by przynosiło to korzyści duchowieństwu i wiernym. Z kolei w punkcie 23 określono kryteria, jakimi należy kierować się przy dokonywaniu nowego podziału³³.

Idąc za głosem nauczania soborowego – najprawdopodobniej już wiosną 1966 r. – w polskim episkopacie podjęto prace przygotowawcze, których zwieńczeniem miał

²⁹ AAW, SPP, Protokoły KGEP, II 4 22, k. 34-71, Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich.

³⁰ Zob. G. Philips, *L'Église et son mystère au deuxième Concile du Vatican. Histoire, texte et commentaire de la Constitution Lumen Gentium*, t. 1-2, Paris 1967-1968.

³¹ R. Skrzypczak, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele „Lumen gentium” – „zwornik Soboru”*, w: *„Radość i nadzieja, smutek i trwoga...” Sobór Watykański II z perspektywy półwiecza*, red. M. Białkowski, Toruń 2016, s. 25-46.

³² M. Białkowski, *Wokół Soboru Watykańskiego II. Studia i szkice*, Toruń 2016, s. 75.

³³ H. Muszyński, *Wprowadzenie do dekretu o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele*, w: *Sobór Watykański II, Konstytucje dekrety, deklaracje*, tekst polski, nowe tłumaczenie, Poznań 2002, s. 211-235.

być projekt reorganizacji Kościoła w Polsce. W protokole z posiedzenia Komisji Głównej Episkopatu Polski w dniu 8 marca 1966 r. znalazł się bowiem zapis: „Trzeba także pomyśleć o Komisji dla rewizji granic diecezji w związku z dekretem: *De regime Episcoporum in Ecclesia*³⁴. Projekt – jak można sądzić z poprzedzającej go korespondencji – najprawdopodobniej powstał w środowisku wrocławskim. Być może był efektem pracy specjalnego zespołu naukowców (demografów, urbanistów, kartografów, ekonomistów i socjologów) pracujących pod patronatem arcybiskupa Bolesława Kominka. Środowisko naukowe Wrocławia bowiem już wcześniej wspierało swojego pasterza w spracach studyjnych. Tak było w przypadku przygotowanego przez przyszłego kardynała – we współpracy m. in. z ks. prof. Eugeniuszem Tomaszewskim – projektu Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*³⁵. Trzeba też pamiętać, że wrocławski hierarcha od końca lat 50. XX w. kierował pracami Komisji Duszpasterskiej Konferencji Episkopatu Polski³⁶, a od połowy lat 60. – po powołaniu Komisji Apostolstwa Świeckich – Komisją Duszpasterstwa Ogólnego³⁷. Przewodniczenie temu gremiumu pozwalało na nawiązanie szerokich kontaktów oraz przeprowadzenie licznych konsultacji³⁸. Niewątpliwie „ukrytym” celem projektu było uregulowanie polskiej administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych. W konsekwencji powstało studium obejmujące całość terytorium PRL. Uznanie budzi wykorzystanie dostępnych wówczas najnowszych danych statystycznych, co znacznie podnosi jego wartość merytoryczną.

Najprawdopodobniej prace nad projektem zintensyfikowano latem 1967 r., gdy doszło do nominacji czterech administratorów apostolskich *ad nutum Sanctae Sedis* dla Wrocławia, Gorzowa Wielkopolskiego, Opola i Olsztyna³⁹. Wykorzystanie jako podstawy do opracowania niniejszego projektu wielu wydawnictw statystycznych opublikowanych w 1967 r. pozwala na określenie czasu powstania źródła na drugą połowę 1967 r. Dokument na pewno musiał być ukończony na początku listopada 1967 r. skoro pismem z 10 listopada tego roku arcybiskup Bolesław Kominek zwracał się do Prymasa Polski o umieszczenie sprawy projektu w programie obrad Komisji Głównej Konferencji Episkopatu Polski⁴⁰. Istotnie, podczas posiedzenia tego kolegialnego ciała 22 listopada 1967 r. projekt został zaprezentowany przez arcybiskupa

³⁴ AAW, SPP, Protokoły KGEP, II 4 21, k. 38, Protokół Komisji Głównej, Warszawa, 8 marca 1966 r.

³⁵ Relacja ustna ks. prof. Józefa Patera, maj 2017 r.

³⁶ AAW, SPP, Protokoły KEP, 4 190, k. 203, Protokół 61. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, Warszawa, 22 czerwca 1960 r.

³⁷ Relacja ustna ks. prof. Jana Kruciny, maj 2017 r.

³⁸ W 1970 r. w skład Komisji Duszpasterstwa Ogólnego wchodziło m.in. wielu ordynariuszy: kardynał Karol Wojtyła, biskup Franciszek Jop, biskup Wilhelm Pluta, biskup Jerzy Ablewicz, biskup Stefan Barcia, biskup Ignacy Tokarczuk, biskup Herbert Bednorz, biskup Józef Rozwadowski, biskup Jan Mazur. Zob. AAW, SPP, Protokoły KEP, II 4 246, k. 33, Organa Konferencji Episkopatu Polski, stan na dzień 16 stycznia 1970 r. Komisja Episkopatu do spraw Duszpasterstwa Ogólnego.

³⁹ AAW, SPP, Protokoły KEP, II 4 232, k. 56-57, Protokół 103. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, Warszawa, 15-16 czerwca 1967 r.

⁴⁰ AAW, SPP, Protokoły KGEP, II 4 22, k. 33, Pismo arcybiskupa Bolesława Kominka do kardynała Stefana Wyszyńskiego, Wrocław, 10 listopada 1967 r.

Bolesława Kominka. Z naniesionych odręcznych uwag kardynała Stefana Wyszyńskiego wynika, że nie spotkał się on z aprobatą członków Komisji Głównej. Prymas Polski zanotował:

K[omisja] Gł[ówna] „stoi na stanowisku, że projekt jest zbyt a/ oderwany od historycznych stolic biskupich, b/ że nie bierze pod uwagę warunków geogr[aficznych] i 'komunikacyjnych' i na marginesie: 'nieaktualne, do akt'”⁴¹.

Struktura wewnętrzna projektu

W strukturze projektu wyodrębnić można następujące części: „Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich”; „Podstawowe założenia projektu”; propozycje podziału kościelnego na obszarze poszczególnych 17 województw [część formalnie nie została zatytułowana – M. B.]; „Zestawienie województw i diecezji”; „Reorganizacja prowincji kościelnych”; „Zestawienie prowincji kościelnych”; „Zestawienie diecezji według liczby mieszkańców”; „Wykorzystane źródła i opracowania”. Zasadniczy trzon projektu stanowi trzecia część – propozycje podziału kościelnego na obszarze poszczególnych 17 województw⁴². Tworzą ją analiza danych demograficzno-statystycznych 17 województw, które zostały zaprezentowane w kolejności alfabetycznej. Każda z analiz obejmuje opis struktury województwa, zawierający charakterystykę warunków ludnościowych, występujące tendencje w rozwoju urbanistyczno-przestrzennym oraz przewidywane kierunki i trendy jego dalszego rozwoju. Następnie zaproponowano podział województwa na poszczególne archidiecezje i diecezje, którym przyporządkowano konkretne powiaty.

Na potrzeby zapisów bibliograficznych autor nadał projektowi roboczy tytuł: „Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich”, który jest powtórzeniem tytułu pierwszej części projektu, a zarazem pierwszą frazą występującą w dokumencie. Tytuł ten będzie stosowany w cytowaniach oraz w literaturze przedmiotu⁴³.

Główne założenia projektu

Jakie zatem radykalne założenia niósł ze sobą projekt reorganizacji diecezji polskich poddany pod dyskusję na posiedzeniu Komisji Głównej Episkopatu Polski późną jesienią 1967 r.? Podstawowy projekt nie pozbawiają wątpliwości, że mamy do czynienia z zupełnie nowym podziałem administracyjnym Kościoła katolickiego, w znacznej części zrywającym nie tylko z dotychczasową strukturą, ale i w przypadku kilku diecezji z ich wielowiekową historią. Już w mającym charakter wstępny rozdziale „Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich” pisano:

⁴¹ *Ibidem.*

⁴² AAW, SPP, Protokoły KGEP, II 4 22, k. 37-64, Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich.

⁴³ Zob. M. Białkowski, *Początki odnowy posoborowej w Kościele katolickim w Polsce (do 1972 r.) - Zarys wybranych problemów*, w: *Czas próby. Kościół katolicki w okresie PRL*, red. W. Polak, A. Czwołek, S. Galij-Skarbińska, Toruń 2017, s. 215-245.

„Granice diecezji polskich od dawna wymagają rewizji. Szybki rozwój ekonomiczny wielu regionów całkowicie przekształca socjologiczny obraz niektórych diecezji. Wiele miast pod względem demograficznym wykazuje tak raptowny rozwój, że stanowiąc powinny odrębne diecezje, o ile należycie spełniać mają wytyczone przez II Sobór Watykański zadania apostołskie”⁴⁴.

Najbardziej zaskakujący jest fakt, że za podstawę terytorialnej reorganizacji diecezji przyjęto podział administracyjny państwa. Należy bowiem przypomnieć, że istniejący w Polsce po 1945 r. podział struktur kościelnych – poza obszarem tzw. Ziemi Odzyskanych – w przypadku wielu diecezji korespondował z podziałem administracyjnym Drugiej Rzeczypospolitej (zwłaszcza do zmian przeprowadzonych 30 października 1938 r.). Tymczasem władze komunistyczne na przestrzeni lat 1945-1957 dokonały kilku większych i kilkudziesięciu mniejszych rewizji w podziale administracyjnym Polski⁴⁵. Punktem wyjścia dla partyjnych decydentów był przywrócony przedwojenny podział administracyjny. Pierwszych korekt dokonano od sierpnia 1944 r. do czerwca 1946 r., kolejne dwie duże reformy miały miejsce 28 czerwca 1950 r. oraz 1 stycznia 1957 r. W międzyczasie przeprowadzono jeszcze kilkudziesiąt drobnych zmian przynależności oraz przebiegu granic powiatów⁴⁶. Podział administracji państwowej w żaden sposób nie pokrywał się z podziałami struktur kościelnych. Zilustrujmy tę sytuację przykładami. W dekadzie lat sześćdziesiątych XX w. na terenie województwa bydgoskiego (w granicach do 1 czerwca 1975 r.) znajdowały się większe lub mniejsze części aż czterech struktur kościelnych: archidiecezji gnieźnieńskiej, diecezji chełmińskiej, diecezji płockiej i diecezji włocławskiej. Jednocześnie w tym samym czasie diecezja chełmińska rozciągała się na obszarze trzech województw: gdańskiego, bydgoskiego i olsztyńskiego. Podobnie diecezja włocławska znajdowała się w granicach trzech województw: bydgoskiego, łódzkiego i poznańskiego.

Poszukiwano więc rozwiązań, które umożliwiły dostosowanie do ówczesnych warunków. W posoborowym projekcie zalecano, by granice diecezji – w miarę możliwości – pokrywały się z granicami województw, bądź wyznaczano granice kilku diecezji w ramach jednego województwa. Ustalono, że górną granicą zaludnienia diecezji będzie liczba około miliona mieszkańców⁴⁷. Za przyjęciem takich założeń stały oczywiście przesłanki wynikające z realizmu politycznego i racjonalności, jakimi kierowali się autorzy projektu. Uznano bowiem fundamentalne znaczenie dla efektywnej działalności duszpasterskiej sieci dróg, komunikacji autobusowej i kolejowej. Podkreślano ponadto, że najwłaściwsza jest sytuacja, gdy diecezja podlega tylko jednej świeckiej władzy terytorialnej⁴⁸. W praktyce miało to zapewne doprowadzić do sytuacji, w której biskup ordynariusz w relacjach z władzami państwowymi

⁴⁴ AAW, SPP, Protokoły KGEP, II 4 22, k. 34, Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich.

⁴⁵ Zob. R. Sudziński, *Kształtowanie się granic i podziału administracyjnego województwa pomorskiego (bydgoskiego) w latach 1945-1950*, *Zapiski Historyczne*, t. 38, nr 2 (1973), s. 51-80.

⁴⁶ T. Dziki, *Podziały administracyjne Polski w latach 1944-1998. Z badań nad ustrojem ziem polskich XIX i XX w.*, „*Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość*”, t. 10(2013), s. 433-443.

⁴⁷ AAW, SPP, Protokoły KGEP, II 4 22, k. 36, Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich.

⁴⁸ *Ibidem*.

kontaktował by się tylko z jednym wojewodą bądź jednym I sekretarzem KW PZPR. Z perspektywy trudnych doświadczeń Kościoła katolickiego w PRL założenie to miało na pewno ułatwić, usprawnić i unowocześnić mechanizmy zarządzania diecezją, w szczególności zaś przyspieszyć procesy decyzyjne w ramach kształtowanej przez biskupa ordynariusza polityki kadrowej. Wybór miast na siedzibę diecezji nie miał podlegać wyłącznie kryterium geograficznemu, ale przede wszystkim demograficznemu i ekonomicznemu.

Proponowane nowatorskie rozwiązania projektu

Opracowanie zawiera bardzo szczegółowe dane demograficzne, w tym zestawienia powiatów wchodzących w skład poszczególnych archidiecezji i diecezji. Ciekawe są również analizy dotyczące poszczególnych województw oraz proponowanych na nich obszarze archidiecezji i diecezji. Dokument zakładał podział terytorium Polski na siedem prowincji kościelnych:⁴⁹

- metropolię gdańską (archidiecezja gdańska, diecezja koszalińska, diecezja olsztyńska, diecezja szczecińska);
- metropolię gnieźnieńską (archidiecezja gnieźnieńska, diecezja bydgoska=chełmińska, diecezja kaliska, diecezja Poznań Miasto, diecezja wrocławska);
- metropolię katowicką (archidiecezja katowicka, diecezja częstochowska, diecezja gliwicka);
- metropolię krakowską (archidiecezja Kraków Miasto, diecezja jaworznicka, diecezja kielecka, diecezja radomska=sandomierska, diecezja tarnowska);
- metropolię lubelską (archidiecezja lubelska, diecezja białostocka, diecezja przemyska, diecezja rzeszowska, diecezja zamojska=chełmska);
- metropolię warszawską (archidiecezja Warszawa Miasto, diecezja Łódź Miasto, diecezja piotrkowska, diecezja płocka (Warszawa–Zachód), diecezja siedlecka (Warszawa–Wschód);
- metropolię wrocławską (archidiecezja wrocławska, diecezja gorzowska, diecezja legnicka, diecezja opolska).

Poddając projekt z 1967 r. szczegółowej analizie podkreślić należy, że – poza „rewolucyjnymi” założeniami metodologicznymi – zawiera on kilka innych interesujących propozycji:

1. Zniesienie arcybiskupstwa w Poznaniu, a zarazem erygowanie stolic arcybiskupich w Gdańsku, Katowicach i Lublinie. Absolutnie wyjątkowym tworem geograficznym byłaby metropolia lubelska, która miała obejmować cały pas ściany wschodniej – od Białegostoku na północy, aż po Rzeszów i Przemyśl na południu.

2. Likwidację formalnie istniejących – w granicach PRL – reliktywów metropolii lwowskiej i wileńskiej, a tym samym ostateczne zerwanie historycznych więzów Kościoła w Polsce z obszarem Kresów Wschodnich.

⁴⁹ AAW, SPP, Protokoły KGEP, II 4 22, k. 64-67, Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich.

3. „Likwidację” diecezji chełmińskiej (a na pewno radykalną zmianę jej granic oraz pozbawienie stołeczności Pelplina na rzecz Bydgoszczy lub Torunia⁵⁰); zniesienie diecezji łomżyńskiej; zniesienie administratury apostolskiej w Drohiczynie;⁵¹ zniesienie administratury apostolskiej w Lubaczowie (choć następcą tej ostatniej administratury apostolskiej byłaby nowa diecezja zamojska=chełmska),⁵² utratę stołeczności przez Sandomierz na rzecz Radomia.

W przypadku diecezji łomżyńskiej oraz administratury apostolskiej w Drohiczynie, ich likwidację poprzez „wchłonięcie” przez diecezję białostocką uzasadniano w następujący sposób:

„W obrębie województwa białostockiego przewiduje projekt fuzję trzech diecezji: białostockiej, drohiczyńskiej i łomżyńskiej w jedną, białostocką, z przyłączeniem do diecezji białostockiej zreorganizowanej trzech powiatów diecezji olsztyńskiej: Elk, Gołdap, Olecko.

W Łomży i Drohiczynie ze względów psychologicznych można by ustanowić wikariuszy biskupich. Seminarium Duchowne w Łomży przejąłoby obowiązki wykształcenia kleryków dla całej diecezji.

Choć względy historyczne przemawiałyby za utrzymaniem diecezji łomżyńskiej, względy geograficzne i ekonomiczne przemawiają raczej za Białymstokiem, jako siedzibą diecezji. Białystok jest jednym z miast najintensywniej przebudowywanych po wojnie, dużym ośrodkiem przemysłu włókienniczego, metalowego, drzewnego, rolno-spożywczego. Ważny to węzeł kolejowy i drogowy, siedziba szkół wyższych, centrum turystycznego rejonu Puszczy Knyszyńskiej. Historyczne tradycje dawnego arcybiskupstwa wileńskiego przeniosły się na to miasto⁵³.

4. Powstanie aż czterech diecezji miejskich, ograniczonych terytorialnie do obszaru samego miasta: diecezja Poznań-Miasto (603 300 mieszkańców);⁵⁴ archidiecezja Kraków-Miasto (w zależności od wariantu od 705 900 mieszkańców do 932 900 mieszkańców);⁵⁵ diecezja Łódź-Miasto (985 300 mieszkańców);⁵⁶ archidiecezja Warszawa-Miasto (1 736 600 mieszkańców).⁵⁷ Zastanawiające jest przy tym, że w grupie wyodrębnionych miast pominięto Wrocław. Archidiecezja wrocławska miała obejmować miasto Wrocław oraz siedemnaście okolicznych powiatów, zamieszkałych łącznie przez 1 396 600 mieszkańców.

5. Utworzenie nowych diecezji: gliwickiej, jaworznickiej, kaliskiej, koszalińskiej, legnickiej, piotrkowskiej, szczecińskiej, zamojsko=chełmskiej i ewentualnie bydgoskiej (w przypadku rezygnacji z zachowania nazwy: chełmińska).

6. Poszczególne metropolie miały w ramach przypisanej im specjalizacji duszpasterskiej prowadzić formację pastoralną grup stanowych. Jako przykład podajmy metropolię gdańską, gdzie:

⁵⁰ Jw., k. 39...

⁵¹ Jw., k. 37...

⁵² Jw., k. 50...

⁵³ Jw., k. 37-38...

⁵⁴ Jw., k. 54...

⁵⁵ Jw., k. 47...

⁵⁶ Jw., k. 51...

⁵⁷ Jw., k. 58...

„W siedzibie metropolii albo w obrębie prowincji powstać powinien Instytut Duszpasterski, który by w sposób naukowy, w oparciu o praktykę terenu, opracował nowoczesne metody duszpasterzowania wczasowiczów, marynarzy, kolejarzy, wodniaków i innych grup ludności wędrującej. Wskazane byłoby organizowanie w wakacjach letnich tzw. studiów wakacyjnych w tej specjalizacji dla duchowieństwa całej Polski”⁵⁸.

7. Mimo propozycji likwidacji kilku stolic biskupich, w bardzo małych ośrodkach (Drohiczyn, Lubaczów, Pelplin, Sandomierz), nie udało się całkowicie wyeliminować problemu znaczącego zróżnicowania pod względem liczby mieszkańców stolic biskupich. Pomijając cztery diecezje/archidiecezje wielkowiejskie, do największych stolic diecezji/archidiecezji, które nie miałyby statusu wydzielonej jednostki administracji kościelnej należały: Wrocław (481 000 mieszkańców), Gdańsk (324 300 mieszkańców), Szczecin (317 700 mieszkańców) oraz Katowice (286 600 mieszkańców). Z kolei najmniejszymi ośrodkami, które miałyby zostać stolicami diecezji byłyby: Zamość (30 800 mieszkańców) lub Chełm (34 900 mieszkańców), Siedlce (35 800 mieszkańców), Gniezno (47 700 mieszkań) i Przemyśl (50 400 mieszkańców).

Projekt z listopada 1967 r. miał więc charakter kompleksowy: przebudowywał strukturę większości metropolii; w znacznym stopniu zmniejszał dysproporcje pomiędzy poszczególnymi diecezjami; zmierzał do całościowego uregulowania polskiej administracji kościelnej na tzw. Ziemiach Odzyskanych; rozwiązywał kwestię administratur apostolskich archidiecezji lwowskiej i archidiecezji wileńskiej, których stolice znajdowały się na terytorium Związku Sowieckiego.

Podczas koniec obrad Komisji Głównej Konferencji Episkopatu Polski wrocławski hierarcha dokonał podsumowania prac nad projektem. W protokole zapisano:

„Referuje arcybiskup Kominek, który sam stwierdza, że problem jeszcze bardzo niedojrzały i nie jest do końca przemyślany, dlatego propozycje nie są dopracowane, chodzi o zasygnalizowanie problemu podziału administracyjnego diecezji w Polsce. W dyskusji podkreślono, by zająć się najpierw terenem Ziemi Zachodnich, a potem Polską centralną. Zasadniczy błąd projektu to, że odchodzi się od dawnych siedzib, zrywa się z tradycją, gotowymi urządzeniami. Przenoszenie stolic biskupich prawie że niemożliwe w dzisiejszych warunkach ekonomicznych. Niektóre koncepcje [ardzo] śmiały”⁵⁹.

Przyczyny obiektywne, tj. zerwanie z historycznymi siedzibami stolic biskupich, brak międzynarodowego uregulowania przynależności do Polski tzw. Ziemi Odzyskanych, a przede wszystkim przewidywane protesty władz państwowych i problemy natury ekonomicznej-finansowej sprawiły, że dokument nie został wniesiony do porządku obrad zebrania plenarnego Konferencji Episkopatu Polski, a dalsze prace studyjne zostały wstrzymane.

⁵⁸ Jw., k. 64...

⁵⁹ Jw., k. 77, Protokół Komisji Głównej; Warszawa, 22 listopada 1967 r.

Tabela 1

Polska prowincja kościelna według liczby mieszkańców oraz powierzchni w projekcie z 1967 r.

Nazwa jednostki kościelnej	Liczba mieszkańców	Powierzchnia w km ²
metropolia katowicka	3 888 500	13 658
metropolia gdańska	3 961 000	62 625
metropolia wrocławska	4 338 000	43 066
metropolia gnieźnieńska	4 441 000	47 741
metropolia krakowska	4 577 000	35 049
metropolia lubelska	4 684 900	65 138
metropolia warszawska	5 920 600	44 447

Źródło: AAW, SPP, Protokoły KGEP, II 4 22, k. 70, Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich.

KONCEPCJA ORGANIZACJI POLSKIEJ PROWINCJI KOŚCIELNEJ W PROJEKCIE Z 1970 R.

Prace nad reorganizacją terytorialną diecezji polskich wznowiono w 1970 r. W czerwcu tego roku pojawił się bowiem projekt częściowego uregulowania struktur, tym razem ograniczony tylko do administratury apostolskiej w Gorzowie Wielkopolskim. Biskup Wilhelm Pluta⁶⁰ wnioskował wówczas o jej podział na trzy diecezje, a papież Paweł VI ustosunkował się przychylnie do tej propozycji już w listopadzie 1970 r. Ostatecznie sugestia dotycząca podziału została spełniona dwa lata później w bulli papieża Montiniego *Episcoporum Poloniae coetus*⁶¹.

Równocześnie przygotowano zarys reformy obejmującej obszar całego kraju. Taki bowiem szkic – tym razem niewielki, dwustronicowy, bardzo oszczędny w sformułowaniach – znajdujemy w materiałach roboczych 121. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, która obradowała w Warszawie w dniach 3-4 września 1970 r.⁶² Można więc zakładać, że projekt powstał najprawdopodobniej w połowie 1970 r. Dokument nosi wymowny tytuł: „Projekt nowej administracji kościelnej w Polsce zsynchronizowany z planowaną administracją cywilną”⁶³. Choć w samym projekcie nie ma bezpośredniego odniesienia do nauczania soborowego, bez wahania można stwierdzić, że również i ta propozycja jest próbą jego adaptacji do polskiej rzeczywistości. Autorzy projektu przyjęli bowiem założenia bliskie propozycjom zawartym w dokumencie z 1967 r.:

⁶⁰ Zob. *Życie i posługa pasterska biskupa Wilhelma Pluty*, red. R. Tomczak, A. Oczachowski, Gorzów Wielkopolski 2011.

⁶¹ AAW, SPP, Protokoły KGEP, II 4 25, k. 75, Protokół Komisji Głównej, Warszawa, 16 czerwca 1970 r.; AAW, SPP, Protokoły KGEP, II 4 25, k. 104-105, Protokół Komisji Głównej, Warszawa, 24 listopada 1970 r.

⁶² AAW, SPP, Protokoły KEP, II 4 250, k. 22-47, Protokół 121. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, Warszawa, 3-4 września 1970 r.

⁶³ AAW, SPP, Protokoły KEP, II 4 250, k. 19-20, Projekt nowej administracji kościelnej w Polsce zsynchronizowany z planowaną administracją cywilną.

„1. Zsynchronizowanie stworzonego przez historię statusu regionalnego i obecnych podziałów administracyjnych Kościoła w Polsce z potrzebami nowoczesnego duszpasterstwa.

2. Przeprowadzenie nowego podziału przy minimum zmian natury administracyjno gospodarczej (budynki Kurii i Seminariów Duchownych).

3. Lokalizacja siedziby Metropolii w najważniejszych pod względem ludnościowym i intelektualnym ośrodkach miejskich, a siedziby diecezji w wielkich ośrodkach miejskich.

4. Metropolia winna odpowiadać wspólnocie etnicznej, historycznej, kulturowej i społecznej danego regionu.

5. Diecezja ma stanowić dużą, lecz możliwą do jednolitego kierownictwa jednostkę administracyjną (likwidacja diecezji – kolosów, unikanie drobiazgowości).

6. Stolica diecezji powinna być położona centralnie w najważniejszym węźle komunikacyjnym dla ułatwienia komunikacji biskupa z diecezją i odwrotnie.

7. POLSKA PROWINCJA KOŚCIELNA składa się z 7 metropolii i 38 diecezji,⁶⁴ jej Patriarchą jest każdorazowy PRYMAS i PRZEWODNICZĄCY EPISKOPATU POLSKI, będący jednocześnie Metropolitą Mazowsza i Arcybiskupem Warszawy i Gniezna⁶⁵.

Projekt składa się z bardzo ogólnej mapki, do której dołączony został również spis metropolii wraz z wchodzącymi w ich skład diecezjami. Wykaz ten zatytułowany: „Polska Prowincja Kościelna” rozpoczyna się od informacji: „Stolica – Warszawa + z tyt[ulu] Prymasostwa Gniezno”. Jest to szczególnie niezwykle istotny, gdyż jeśli zaznaczymy, że we wspomnianym spisie nie ma wymienionego ani arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, ani diecezji gnieźnieńskiej, jasne będzie, że projekt z 1970 r. mógł zakładać nawet zniesienie arcybiskupstwa gnieźnieńskiego i ustanowienie w Gnieźnie tylko tytularnej stolicy prymasowskiej (o charakterze wyłącznie symbolicznym). Porównanie mapki ze spisem pozwala stwierdzić, pewne różnice dotyczące przynależności diecezji wchodzących w skład metropolii małopolskiej, kresowej oraz kujawsko-sieradzkiej (mapkę należy traktować jako wariant A, natomiast spis jako wariant B). Zgodnie z podziałem naniesionym na mapce proponowano utworzyć następujące jednostki administracji kościelnej:⁶⁶

– metropolię wielkopolską (archidiecezja Poznań Miasto, diecezja bydgoska, diecezja gorzowska, diecezja pilska, diecezja wielkopolska (stolica Poznań), diecezja zielonogórska);

– metropolię małopolską (archidiecezja Kraków Miasto, diecezja kielecka, diecezja małopolska (Kraków), diecezja sandomierska (stolica Tarnobrzeg), diecezja tarnowska);⁶⁷

⁶⁴ Z zamieszczonego w projekcie spisu oraz mapki wynika, że planowano erygowanie 7 metropolii, w skład których wchodziłyby 7 arcybiskupstw oraz 31 diecezji sufraganalnych, łącznie 38 jednostek kościelnych.

⁶⁵ AAW, SPP, Protokoły KEP, II 4 250, k. 19, Projekt nowej administracji kościelnej w Polsce zsynchronizowany z planowaną administracją cywilną.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ W drugiej wersji zaprezentowanej w spisie diecezja kielecka została przeniesiona do metropolii kujawsko-sieradzkiej, a w jej miejsce przyłączono diecezję rzeszowską wyłączoną z metropolii kresowej.

- metropolię mazowiecką (archidiecezja Warszawa Miasto, diecezja łomżyńska (Łomża), diecezja mazowiecka (Warszawa), diecezja płocka, diecezja radomska (Radom));
- metropolię morską (archidiecezja Miasto Gdańsk, diecezja chełmińska (stolica Gdynia), diecezja mazurska (stolica Olsztyn), diecezja szczecińska, diecezja stargardzka (stolica Stargard Szczeciński), diecezja pomorska (stolica Koszalin));
- metropolię kresową (archidiecezja lubelska, diecezja białostocka, diecezja podlaska (Siedlce), diecezja rzeszowska, diecezja suwalska, diecezja zamojska);⁶⁸
- metropolię kujawsko-sieradzką (archidiecezja Łódź Miasto, diecezja kaliska, diecezja łódzka (stolica Łódź), diecezja toruńsko-włocławska (stolica Toruń));⁶⁹
- metropolię śląską (archidiecezja Wrocław Miasto, diecezja dolnośląska (stolica Wrocław), diecezja opolska (stolica Opole), diecezja częstochowska, diecezja katowicka (stolica Katowice oraz miasta: Bytom, Chorzów, Gliwice, Ruda Śląska, Zabrze), diecezja górnośląska (stolica Sosnowiec)).

Warto zauważyć, że w projekcie z 1970 r., w przeciwieństwie do projektu z 1967 r., nazewnictwo metropolii utworzone zostało od nazw regionów historyczno-geograficznych, a nie miast stołecznych – siedzib metropolitów. Ponadto bardzo precyzyjnie i jednoznacznie określono stolice wszystkich metropolii, archidiecezji i diecezji. W przypadku diecezji katowickiej określono nawet wchodzące w jej skład miasta. Jednocześnie dokument zakładał likwidację kilku stolic biskupich – nierzadko o bardzo długiej tradycji historycznej – we Włocławku (1148 r.), Przemyślu (1375 r.), Sandomierzu (1818 r.) i Pelplinie (1824 r.).

Projekt z 1970 r. był teoretycznym przyczynkiem do całościowego uregulowania struktury kościelnej w Polsce, przy czym nasuwa się – być może tylko przypadkowe – podobieństwo do rozwiązań przyjętych przez władze państwowe podczas reformy administracyjnej z 1 czerwca 1975 r. Stolicami województw zostały wówczas proponowane w projekcie z 1970 r. miasta: Bydgoszcz, Gorzów Wielkopolski, Kalisz, Koszalin, Legnica, Piła, Radom, Rzeszów, Suwałki, Tarnobrzeg, Toruń, Zamość, Zielona Góra. Nie można również wykluczyć, że episkopat mógł planować reorganizację po zakończeniu rozmów dyplomatycznych pomiędzy Warszawą i Bonn, które doprowadziły do układu o normalizacji stosunków PRL-RFN zawartego w grudniu 1970 r.

⁶⁸ W drugiej wersji zaprezentowanej w spisie zamiast diecezji suwalskiej występuje diecezja augustowska, zaś diecezja rzeszowska została przeniesiona do metropolii małopolskiej.

⁶⁹ W drugiej wersji zaprezentowanej w spisie w skład metropolii wchodzi również diecezja kielecka, wyłączona z metropolii małopolskiej.

Tabela 2

Podział polskiej prowincji kościelnej według posoborowych projektów z 1967 i 1970 r.

Metropolie i diecezje według projektu z 1967 r.	Metropolie i diecezje według projektu z 1970 r.	
	wariant A (mapka)	wariant B (spis)
1.0. metropolia gdańska	1.0. metropolia morska	1.0. metropolia morska
1.1. archidiecezja gdańska	1.1. archidiecezja Miasto Gdańsk	1.1. archidiecezja Miasto Gdańsk
1.2. diecezja koszalińska	1.2. diecezja chełmińska (Gdynia)	1.2. diecezja chełmińska (Gdynia)
1.3. diecezja olsztyńska	1.3. diecezja mazurska (Olsztyn)	1.3. diecezja mazurska (Olsztyn)
1.4. diecezja szczecińska	1.4. diecezja szczecińska	1.4. diecezja szczecińska
	1.5. diecezja stargardzka	1.5. diecezja stargardzka
	1.6. diecezja pomorska (Koszalin)	1.6. diecezja pomorska (Koszalin)
2.0. metropolia gnieźnieńska	2.0. metropolia wielkopolska	2.0. metropolia wielkopolska
2.1. archidiecezja gnieźnieńska	2.1. archidiecezja Miasto Poznań	2.1. archidiecezja Miasto Poznań
2.2. diecezja bydgoska (chełmińska)	2.2. diecezja bydgoska	2.2. diecezja bydgoska
2.3. diecezja kaliska	2.3. diecezja gorzowska	2.3. diecezja gorzowska
2.4. diecezja Poznań Miasto	2.4. diecezja pilska	2.4. diecezja pilska
2.5. diecezja włocławska	2.5. diecezja wielkopolska (Poznań)	2.5. diecezja wielkopolska (Poznań)
	2.6. diecezja zielonogórska	2.6. diecezja zielonogórska
3.0. metropolia wrocławska	3.0. metropolia śląska	3.0. metropolia śląska
3.1. archidiecezja wrocławska	3.1. archidiecezja Miasto Wrocław	3.1. archidiecezja Miasto Wrocław
3.2. diecezja gorzowska	3.2. diecezja częstochowska	3.2. diecezja częstochowska
3.3. diecezja legnicka	3.3. diecezja dolnośląska (Wrocław)	3.3. diecezja dolnośląska (Wrocław)
3.4. diecezja opolska	3.4. diecezja górnośląska (Sosnowiec)	3.4. diecezja górnośląska (Sosnowiec)
	3.5. diecezja katowicka	3.5. diecezja katowicka
	3.6. diecezja opolska	3.6. diecezja opolska
4.0. metropolia katowicka		
4.1. archidiecezja katowicka		
4.2. diecezja częstochowska		
4.3. diecezja gliwicka		
5.0. metropolia krakowska	4.0. metropolia małopolska	4.0. metropolia małopolska
5.1. archidiecezja Kraków Miasto	4.1. archidiecezja Kraków Miasto	4.1. archidiecezja Kraków Miasto
5.2. diecezja jaworznicka	4.2. diecezja kielecka	4.2. diecezja małopolska (Kraków)
5.3. diecezja kielecka	4.3. diecezja małopolska (Kraków)	4.3. diecezja rzeszowska
5.4. diecezja radomska (sandomierska)	4.4. diecezja sandomierska (Tarnobrzeg)	4.4. diecezja sandomierska (Tarnobrzeg)
5.5. diecezja tarnowska	4.5. diecezja tarnowska	4.5. diecezja tarnowska

6.0. metropolia lubelska	5.0. metropolia kresowa	5.0. metropolia kresowa
6.1. archidiecezja lubelska	5.1. archidiecezja lubelska	5.1. archidiecezja lubelska
6.2. diecezja białostocka	5.2. diecezja białostocka	5.2. diecezja augustowska
6.3. diecezja przemyska	5.3. diecezja podlaska (Siedlce)	5.3. diecezja białostocka
6.4. diecezja rzeszowska	5.4. diecezja rzeszowska	5.4. diecezja podlaska (Siedlce)
6.5. diecezja zamojska (chełmska)	5.5. diecezja suwalska	5.5. diecezja zamojska
6.6. diecezja zamojska	5.6. diecezja zamojska	
7.0. metropolia warszawska	6.0. metropolia mazowiecka	6.0. metropolia mazowiecka
7.1. archidiecezja Warszawa Miasto	6.1. archidiecezja Warszawa Miasto	6.1. archidiecezja Warszawa Miasto
7.2. diecezja Łódź Miasto	6.2. diecezja łomżyńska (Łomża)	6.2. diecezja łomżyńska (Łomża)
7.3. diecezja piotrkowska	6.3. diecezja mazowiecka (Warszawa)	6.3. diecezja mazowiecka (Warszawa)
7.4. diecezja plocka (Warszawa – Zachód)	6.4. diecezja plocka	6.4. diecezja plocka
7.5. diecezja siedlecka (Warszawa – Wschód)	6.5. diecezja radomska (Radom)	6.5. diecezja radomska (Radom)
	7.0. metropolia kujawsko- sieradzka	7.0. metropolia kujawsko- sieradzka
	7.1. archidiecezja Łódź Miasto	7.1. archidiecezja Łódź Miasto
	7.2. diecezja kaliska	7.2. diecezja kaliska
	7.3. diecezja łódzka	7.3. diecezja łódzka
	7.4. diecezja toruńsko- włocławska (Toruń)	7.4. diecezja kielecka
		7.5. diecezja toruńsko- włocławska (Toruń)

Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych danych źródłowych.

* * *

Posoborowe projekty reorganizacji struktur kościelnych w Polsce mimo iż nigdy nie wyszły poza fazę rozważań teoretycznych, ograniczonych do wąskiego grona kierownictwa polskiego episkopatu, ukazują otwartość i żywotność Kościoła. Podejmowane prace studyjne potwierdzają, że mimo bardzo ograniczonych możliwości oraz skomplikowanej sytuacji międzynarodowej polscy hierarchie nie wahali się podejmować najtrudniejszych wyzwań. Szczególnie opracowanie powstałe w 1967 r. pokazuje, jak silne było dążenie do zerwania z obowiązującą wówczas, anachroniczną mapą administracyjną Kościoła katolickiego w Polsce. Co więcej, niektóre z proponowanych wówczas rozwiązań zostały zrealizowane ćwieć wieku później w bullii Jana Pawła II *Totus Tuus Poloniae Populus*. W tym wymiarze – przedstawione po raz pierwszy w literaturze naukowej – propozycje reform struktur kościelnych pozwalają dokonać rewizji dotychczasowej oceny tempa wdrażania odnowy posoborowej oraz recepcji nauczania Soboru Watykańskiego II w Polsce.

Dr Michał Białkowski, Wydział Politologii i Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu (bialkowski@umk.pl)

Słowa kluczowe: Kościół katolicki w Polsce po drugiej wojnie światowej, Sobór Watykański II, Dekret *Christus Dominus* o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele, Archiwum Archidiecezji Warszawskiej, polska prowincja kościelna; podziały administracyjne Kościoła katolickiego w Polsce, reorganizacja struktur kościelnych; posoborowe projekty reform z 1967 i 1970 r.

Keywords: the Catholic Church in Poland after the Second World War, the Second Vatican Council, *Christus Dominus* Decree on the Pastoral Office of Bishops, Archive of the Warsaw Archdiocese, Polish Church Province, administrative divisions of the Catholic Church in Poland, reorganization of Church structures, postconciliar reform projects of 1967 and 1970

ABSTRACT

Poland's geopolitical situation after the end of the Second World War had an enormous impact on the situation of the Catholic Church there, especially its administrative structures. The new shape of state borders led to the loss of large parts of the Lvov and Vilnius metropolitan archdioceses, whose capitals now lay on Soviet Union territory. In turn, the adjoining of the Eastern German provinces – the Western and Northern lands – made it possible to undertake the effort of building new Church structures. Polish bishops under the leadership of Primate August Hlond followed by Primate Stefan Wyszyński began long lasting endeavors towards regulating the canonical status of the Church on the so called Recovered Territories. In the wake of the postcolonial renewal of the Church which was launched directly after the conclusion of the Second Vatican Council studies were undertaken in view of the prospective reorganization of Church structures in Poland. Two projects were created containing complex proposals encompassing the entire territory of the People's Republic of Poland. The article discusses in detail two documents identified during a search query in the Archive of the Warsaw Archdiocese, in the group of the Secretariat of the Primate of Poland, which allow to formulate a high opinion of the involvement of the Church in Poland in the process of postconciliar reorganization of the ecclesial administrative structure.